

הניסיון הכושל להקים מרכז של ספרות עברית באמריקה

זהר שביט

תמונת המצב של הספרות העברית בראשית המאה ה-20 מובילה למסקנה הבלתי נמנעת כי מראשית המאה נעשו כמעט כל הנסיונות שלא להקים בארץ-ישראל את המרכז של הספרות העברית. החל בשלהי המאה ה-19 אנו עדים לתהליך חוזר ונשנה של נדידת המרכזים הספרותיים באירופה, בניסיון להיאחז בערים מרכזיות וגדולות ולהעביר אליהן את המרכז ההגמוני והדומיננטי של הספרות העברית באירופה. רק לאחר שהתברר כי כל הנסיונות להקים באירופה מרכזים ספרותיים אלטרנאטיביים למרכזים שגססו נכשלו כשלון חרוץ, הוחל בהפנייתם של מרבית המשאבים החומריים והרוחניים לארץ-ישראל. כתוצאה מכך התמסד והתחזק המרכז הארץ-ישראלי החל במחצית השנייה של שנות העשרים, ואנשי הספרות העברית, כולל אנשי המימסד הספרותי החלו להכיר לא רק בעצם עובדת קיומו, אלא גם בהפיכתו למרכז ההגמוני של הספרות העברית.

את הקמתו של המרכז הספרותי בארצות הברית יש לראות אפוא כאחד מן הנסיונות להקים מרכז אלטרנאטיבי של תרבות עברית למרכזים הגוועים באירופה. הנסיון האמריקאי נערך במקביל לנסיון הארץ-ישראלי והיה מקביל לו גם מבחינת תבנית ההתפתחות. מפרספקטיבה היסטורית התברר כי הנסיון האחד, זה שמלכתחילה היו לו פחות סיכויים (כלומר הנסיון הארץ-ישראלי) עלה בהצלחה ואילו האחר, שנדמה היה כי כל התנאים יבטיחו את הצלחתו, נכשל. המקרה האמריקני עשוי לשמש מעין ראי הפוך למקרה הישראלי: מבחינות רבות היו לו כל היתרונות שהמרכז הישראלי סבל מחסרונם (בעיקר יתרונות כלכליים ויתרונות של תשתית תרבותית), אך יחד עם זאת חסרו לו אותם תנאים, שאיפשרו בסופו של דבר את הצלחתו של המרכז הארץ-ישראלי. זאת למרות שבתחילת המאה סברו רבים כי הצלחתה של התרבות העברית עשויה לבוא רק מן המרכז האמריקני.

שלום יוסף חזק 767	ילוד יוסף) 758 607
שלם 702 694 666 664 651-650 616 609	ילוד משתא) 711 648
732 727	לשלם יוסף 717 715
(שלם) 634	לשלם צא 714
שלם בן יוסף 761 751 731 709 690 665 611	מסאלם בן יוסף 719
768	מסאלם משתא 721
שלם בן יושף הקטן 688	משתא אלשבזי 729 726
שלם בן יוסף משתא 754	משתא אלשבזי מכנא 725
שלם בן יוסף משתא כנהו [משתא מכונה?]	משתא אלשבזי משתא מכונה 724
620	סאלם 735 728 705 699 662
שלם הקטן 713	(סאלם) 733 723 702 656-655 640
[שלם... ושם אבי יהוסף בן אביגד] 669	סאלם בן יוסף 773 678 606
שלם חזק 716	סאלם בן יוסף אלשבזי, שלם בן יוסף שבזי 741
שלם יוסף 743 737 692-691 674 671 623	(סאלם... ולד יוסף) 730 700 614
769 760-759 753	סאלם יוסף 774 738
שלם יושף בש 763	סאלם שבזי 734
שלם יוסף משתא 750	(סין אלף ולאם ומים) 628
(שלם... ילוד יוסף) 695 614	(סין אלף לאמן ומים ואלף) 654
שלם י"צ 756	עודד הכהן 730
שלם משתא 663 607	שבזי 777 775 766 762 749 744 680 653
שלם שבזי 770 765 758 685 634	שבזי משתא 747
שלם שה"צ 757	שבזי ש"ץ 752 748
שלם ש"צ 764 708	שלום בן יוסף 755

ו. תוספות לכינויים ואיחולים (רצהבי א עמ' 158)

מו - יצרהו מושיעו וגואלו	שצק - שמרו צור קדושו	שצ לש
זק - משתא קטן	יצ - ישמרהו צורו	צא
גש - צורו שמרהו	סי - סימן יפה?	שהצ - שמרו הצור
זש - קל שבקלים	אשש	בש - ברוך שומרהו
שצב - שמרו צור בוראו		

עד סוף המאה ה-19 וגם בתחילת המאה ה-20 לא רק שלא היה מרכז של תרבות עברית אמריקה, אלא שבקושי ניתן היה לדבר על ניצנים של יצירה עברית. בסכמו את המצב אמריקה בשלהי המאה ה-19 כתב מ.ז. רייזין בהשלח בתחילת המאה:

הספרים העבריים היוצאים ונדפסים פעם בפעם בערים הגדולות באמריקה [כך ז.ש.] והעיתונים והמאספים העבריים, אשר הופיעו לעת קצרה ומתו מיתה חסופה, כל אלה מעידים ומוכיחים אך על אחת: כי אין כל תקוה לע"ע לשפה הזאת ולספרותה להתקיים בארץ ולהכות בה שרש [...] כי באמת גם קהל קוראים עברים אין באמריקה [וסופריה] [...] לא נודע שמם בתור סופרים בישראל [רייזין, תרס"א-ס"ב, 175].

ואכן, עד לסוף המאה ה-19 היתה הפעילות בתחום היצירה העברית מעטה ביותר. בין 1881-18 יצאו לאור שישה ספרים בעברית בלבד, וגם בעשור שלאחריו לא היה המצב בבהרה. בין 1881-1890 יצאו לאור תשעה עשר ספרים בעברית בלבד. אולם, יחד עם זאת ניתן להצביע על תחילתו של שינוי במצב כבר בשלהי המאה ה-19, שינוי שהלך ועצם בתחילת המאה ה-20.

השינוי התרחש קודם כל בתחום ההוצאה לאור של העיתונות העברית (כפי שהיה בר גם באירופה וגם בארץ-ישראל – הצמיחה של מרכז ספרותי באה לידי ביטוי קודם בפעילות הפריודית). בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-19 יצאו לאור שמונה עיתונים וספים שונים בעברית. ביניהם היו: המאסף בארץ חדשה (1881), נר המערבי (1897-18), הלאם (1888-1889), הפסגה (1889-1899), והעברי (1892-1902).

חלק מהעיתונים האלה לא זכה להופיע ביותר מאשר גיליון אחד, חלקם התקיימו בדוחק זלג משנה, ורובם חדלו לצאת לאור לפני סוף המאה. אולם, למרות שרוב הנסיונות ציאו לאור באופן סדיר עיתונות בעברית נכשלו, הם יצרו את הבסיס לפעילות המו"לית רית בראשית המאה ה-20, מפני שיצרו את התשתית ואת הגרעין של קהל קוראי רית.

ציבור קוראי העברית, שלא ביסס אומנם את העיתונות הפריודית מבחינה כלכלית, אך את הדימוי שיש קהל לקוראי העברית, ויש ביקוש לספרות עברית, בא רובו ככולו ב' המהגרים היהודיים מרוסיה שלא ידעו לקרוא אנגלית והורגלו עוד קודם לכן, זיה, לקרוא בעברית. במאמרו מצטט רייזין את אחד מאנשי התקופה שאפיין את זור קורא העברית באמריקה באופן הלא מחמיא הבא: "להקת היחפים מרוסיה היא יאה את הספרות העברית לאמריקה" (רייזין תרס"א-ס"ב, 264).

אותו ציבור קוראים שהיקפו לא עלה על כמה מאות בלבד הוא שיצר אצל אנשי העט את התחושה שיש עתיד לספרות העברית באמריקה. הם קיוו לצרף אל קהל האלפים את הקהל הפוטנציאלי של מאות אלפי היהודים שישבו בתחילת המאה בארצות הברית (מתוכם ישבו בני-יורק בשנת 1910 כ-1,100,000 וב-1920 1,643,000).

מתוך אמונה כי יש הכרח לבנות באמריקה את סוכת העברית הנופלת באירופה, החלו אנשי העט להיות פעילים בתחום המו"לות העברית, בעיקר בני-יורק, אך גם בערים גדולות אחרות. המוטיבאציה לפעילות העברית והלגיטימציה שנתנו לה היו דומות ביותר לדברים שנשמעו עשר שנים אחר כך מפי העושים במלאכה במרכז הארץ ישראלי. כך לדוגמא, כאשר לקח עצמו ש.ב. שווארצברג את ההוצאה לאור של נר המערבי, כתב:

אז יקום לנו דור חדש, דור אשר לא יבוש בעמו, ויכיר את עצמו וערך לאומיותו ויתגאה במקור מחצבתו, מלבד המרכז הרוחני שנברא על ידי זה בארצנו לתפארת ספרותנו זו, אשר ימשוך אליו את כל כחותינו המובחרים, ואשר בכחו להיות לקשר של קיימא בין בניה הנאמנים של הספרות העברית (שנה שנייה, חוב' א', יולי 1897, עמ' 2).

בפרוספקט בן שנים-עשר עמודים בדבר הקמתה של חברת "אשכולות" (שנדפס ככל הנראה בשנת 1918), הוטעם שמטרת הוצאת הספרים החדשה היתה להציל את הספר העברי בשעה "שנחרבו כל ההוצאות העבריות ונהרסו עד היסוד כל מרכזי הספרות שנתנו תקומה בעולם לספר העברי" (מצוטט אצל קבקוב, 1978, 141).

האידאולוגיה של הקמת המרכז הספרותי באמריקה התבססה על שלושה מרכיבים: המשך קיומה של הספרות העברית בעולם; יצירת גרעין של הזדהות עם התרבות העברית בקרב קהל הקוראים; ומתן אפשרות ליצירה בעברית לאותה קבוצה של סופרים עבריים שהיגרו באותם ימים מאירופה לאמריקה ואיבדו את נקודת האחיזה שלהם בתרבות (על החתך הסוציולוגי שלהם ראה בהמשך).

בדברי הסיכום ליובל שלושים השנים להדואר (העיתון העברי היציב ביותר מבחינת סדירות הופעתו שיצא לאור באמריקה), ניסח דניאל פרסקי את האידאולוגיה הזו באופן הבא:

הוא [הדואר] נוצר לפני דור שלם בני-יורק, כדי לשמור על הגחלת הספרותית העברית שלא תכבה אף בעולם החדש הזה, בו נתרכזו בגזירת ההשגחה רוב מניינה ורוב בניינה של כל יהדות תפוצות הגולה, וגם כדי לעורר על אדמת בור זו, אפופת הסביבה הנכרית וצפויה לסכנת הטמיעה, את הכוחות היוצרים והפנימיים ואת הכשרונות הצעירים המקומיים, – ובעיקר כדי ללבוש ולהלהיב את האהבה

לשפתנו ואת ההתעניינות בספרותנו שגדלה והתפתחה בדורנו ובכל הדורות הקודמים. (פרסקי, תשי"ב, 21).

אולם, למרות הרצון הטוב לא הצליחו אנשי העט לבסס בארצות-הברית אף לא אחד מן מרכיבים האלה, וזאת למרות המאמצים הרבים שנעשו והמשאבים הרבים שהושקעו משך למעלה מעשרים שנים של פעילות תרבות עברית.

ראשית המאמצים

בראשית המאה העשרים החלו לצאת בזה אחר זה באופן אינטנסיבי שבועונים, דו-בועונים וירחונים שונים, שחלקם הגדול אומנם לא החזיק מעמד זמן רב, אך המכנה משותף לכולם היה בכך שלא המשיכו את המודל של הפריודיקה של תקופת ההשכלה ודל שאותו אימצה העיתונות העברית שקדמה להם באמריקה בשלהי המאה ה-19. אלא יקו, ובמודע, את הפריודיקה החדשה של תקופת התחייה באירופה. במיוחד נכון הדבר נבי כתבי העת הבאים: שבלים, בהוצאת אגודת "אחיעזר" (שממנו יצאו לאור בשנת י"ס"ט שבע חוברות בעריכת מ. בן-אליעזר), הדרור, שיצא לאור כשבועון בשנת 1911 עריכת ראובן בריינין (ממנו הופיעו חמישה-עשר גיליונות בלבד), והתורן, שיצא לאור אורח לא סדיר בין השנים 1913-1925 (בעריכת י.ד. ברקוביץ, ראובן בריינין שמעון יבשטיין ועוד). פרט להדואר הופיע התורן במשך הזמן הרב ביותר, אם כי גם הוצאתו אור היתה כרוכה בקשיים רבים.

התורן החל לצאת לאור בסיון תרע"ג, והופיע תוך גילגולים שונים במשך שתי-עשרה נים. תחילה יצא לאור כירחון על ידי "אחיעזר" במשך שנה וחצי. אחר-כך יצא לאור שבועון על ידי חברת "התורן" במשך שלוש שנים ושישה שבועות. בתרע"ו עבר לרשות הסתדרות הציונית, אך לאחר כשנתיים חדל להופיע כשבועון והחל לצאת לאור כירחון. תדירות זו היתה גבוהה מדי לגביו, ולאחר הפסקה של כמה חודשים החל לצאת לאור על י חברת "ספרות" והופיע במשך שנתיים. אחר כך יצאו לאור אחת עשרה חוברות נוספות, סיון תרפ"ו חדל להופיע.

הופעתו של התורן התאפיינה בחיפוש המתמיד אחרי המסגרת הפריודית המתאימה נסיון החזור ונשנה למצוא מוסד שיאפשר את המשך הוצאתו לאור. חוסר הסדירות ופעתו סימפטומאטי למצב של המרכז הספרותי באמריקה במשך כל שנות קיומו. עילות בו היתה למעשה תמיד מעשה ידיהם של קומץ משוגעים לדבר. אולם בניגוד זה שקרה בארץ-ישראל, לא הצליחה פעילות זו לבסס את עצמה על קהל קוראים של ו, או על מיבנה כלכלי אקוויולנטי לקהל הקוראים (למשל תמיכה מוסדית), כפי שאכן

היה המצב בארץ-ישראל.

גם מצבם של כתבי העת המודרניים האחרים, העברי ומקלט (האחרון יצא לאור על ידי שטיבל), היה אופייני לקיומו של המרכז באמריקה, לא רק מנקודת המבט של תדירות ההוצאה לאור, אלא גם מנקודת המבט של החומר שנדפס בו. החומר הספרותי התאפיין בשני מרכיבים שאחד מהם נועד להרחיב את קהל הקוראים והאחר ביקש להבטיח את איכותו של כתב-העת. הנסיון להרחיב את קהל הקוראים בא לידי ביטוי בפרסום של תרגומים מספרות היידיש (בהעברי למשל) ואילו הנסיון להבטיח את איכותו הספרותית היה באמצעות פרסום חומר ספרותי של סופרים שישבו מחוץ לגבולות אמריקה. כך לדוגמא בחוברת האחרונה של מקלט פורסמו בצד דבריהם של הסופרים האמריקנים (כגון ישראל אפרת, הלל בבלי, שמעון הלקין וי.ד. ברקוביץ) טקסטים של דוד פרישמן, יעקב פיכמן, ש"י עגנון, יעקב רבינוביץ, זלמן שניאור ודוד קמחי.

אולם בהבטחת רמתו הספרותית הגבוהה של מקלט לא היה די והירחון לא הצליח להגדיל את מספר הקוראים שלו, אלא להיפך, מספרם הלך וירד בהתמדה. מצב זה הוגדר על ידי שטיבל כבלתי נסבל הוא פנה אל חותמי "מקלט" באמריקה והודיע כי "בצער עמוק מוכרח אני להודיעכם, שעם החוברת הזו נפסקת הוצאת הירחון". שטיבל נימק את הפסקת ההוצאה לאור של מקלט באי הכדאיות הכלכלית, שהיו לה שני פנים: האחד היה הירידה במספר החותמים: "במשך השנה הראשונה היו לנו 678 חותמים לשנה, 1234 לחצי שנה; ביחד 1921 חותמים; [...] במשך הרבע הראשון של השנה השניה קיבלנו רק 459 חותמים לשנה ועוד 290 לחצי שנה; ביחד 749 חותמים".

הפן האחר היה בהשקעה הגבוהה שנדרשה להוצאתו של כתב-עת באמריקה. לטענתו של שטיבל ניתן היה להוציא לאור באירופה באותו סכום כסף פי חמישה ספרים מאשר באמריקה (בהוצאת חוברת אחת של מקלט הושקע סכום של 5,000 דולר). לדבריו של שטיבל היתה לשני הפנים האלה משמעות כלכלית חד-משמעית: אין כל הצדקה לספרות העברית באמריקה מפני שאין לה לא בסיס כלכלי ולא בסיס של נמענים. לכן גם החליט שטיבל למשוך את ידיו מן הנסיון שלו "ליצור כאן מרכז ספרותי, ולטפח עד כמה שאפשר קהל קוראים לספרות העברית".

לעומת כשלונותיהם של התורן ומקלט בולטת הצלחתו היחסית של הדואר. אולם דווקא מתוך התבוננות במה שנראה כסיפור הצלחתו של הדואר ניתן ללמוד על קיומו הרופף, הבלתי וודאי וחסר האחיזה במציאות של המרכז הספרותי באמריקה.

עיתון זה החל לצאת לאור כיומון בנובמבר 1921. תחילה נוצר הרושם כי אכן יהיה לו בסיס כלכלי מוצק, מפני שהגליונות הראשונים נמכרו ב-9,000 עותקים. אולם תוך זמן קצר ירדה המכירה ל-3,000 עותקים בלבד, מספר שלא הצדיק את קיומו, ולכן ביום 29.6.1922 פסקה הוצאתו לאור כעיתון יומי.

החברה שהוקמה כדי להוציאו לאור, חברת "הדואר", פשטה את הרגל. העיתון עבר לרשות ההסתדרות הציונית באמריקה והחל לצאת לאור כשבועון, אך עדיין בפורמאט של עיתון יומי, אולי מפני שהיתה מחשבה לחדש לאחר זמן את הופעתו כעיתון יומי. בצורה כזו החזיק מעמד במשך שנה וארבעה חודשים (החל מיולי 1922), אך גם הנסיון הזה נכשל והשבועון פסק לצאת לאור ביום 19.10.1923. זמן קצר אחר כך, ביום 9.12.1923 שוב חודש הנסיון להוציאו לאור (החל בגיליון 256), והפעם על ידי ההסתדרות העברית. מעתה יצא הדואר בפורמאט של שבועון ובעריכתם של ראובן בריינין, אב. גולדברג ומנחם ריבולוב, ששימש כמזכיר. מאז המשיך העתון להתקיים בעיקר תודות מפעלי תמיכה שונים, אך ידע משברים וקשיים ללא הפסק, כפי שהעיד דניאל פרסקי מאוחר יותר, מפרספקטיבה של שלושים שנים:

למרות קיבוץ גלויות ענקי בן חמישה מליון נפש, ולמרות אוכלוסיה עברית בת מאות אלפים בוגרים, צעירים ותלמידים, שנשבעו אמונים לשפתנו הלאומית, הנה לא ייאמן כי יסופר עד כמה היתה מסוכנת ונוראה מלחמת הקיום של שבועות עברי אחד ומיוחד פה במדינה העשירה ונדיבה הזאת. משבר אחר משבר, קשיים אחר קשיים, גרעון אחר גרעון, מחסור אחר מחסור [...] (פרסקי, תשי"ב, 24).

המקרה של הדואר מלמד אולי יותר מכל מקרה אחר כי הנסיונות לבסס מרכז של ספרות עברית באמריקה נכשלו מפני שקיומה של התרבות העברית בה היה מלאכותי. הוא היה מותנה בפעילות של משוגעים לדבר ו/או אינטרסנטים שהיה להם עניין בהוצאה לאור של טקסטים עבריים ופעילות מצנאטית, שבחלקה לפחות היתה מעין מס שפתיים של היהדות באמריקה לתרבות העברית. אולם כל אלה לא גררו בעקבותיהם (כפי שהיה המצב בארץ ישראל) את היווצרותם של המימסדים ההכרחיים לקיומו של מרכז ספרותי, והכוונה בעיקר לציבור סופרים, קהל קוראים, פעילות מו"לית תקינה ופעילות פריודית סדירה.

אנשי המרכז ניסו להתמודד עם כשלונה של הפעילות הפריודית הסדירה על ידי הוצאה לאור של מאספים חד-פעמיים. פעילות זו היתה פתרון נוח יחסי מפני שהוצאה חד-פעמית אינה מחייבת את המו"ל לפעילות קבועה, אלא רק לגיוס של חומר ספרותי ושל משאבים כספיים באופן חד-פעמי (פתרון זה היה נפוץ מאוד גם בשלב הראשון בהקמתו של

המרכז בארץ ישראל). באופן כזה יצאו לאור בין השנים 1917–1927 בארצות הברית אחד-עשר מאספים וביניהם סנונית, לוח אחיעבר, ספר הזיכרון לאליעזר בן יהודה ועוד. לרובם המכריע לא היה המשך.

המו"לות

גם בתחום המו"לות העברית באמריקה לא היה המצב שונה. למעשה לא קמה אף לא הוצאת ספרים אחת שהצליחה להוציא לאור באופן קבוע ספרים בעברית (פרט להוצאת "שטיבל", שהקימה בשנת 1920 סניף גם בניו-יורק).

במשך למעלה מעשרים השנים הראשונות של המאה העשרים יצאו בסך הכל כמאה ועשרים ספרים למבוגרים (סך זה מתייחס לכל הספרים שנכתבו על ידי הסופרים האמריקניים, גם כאשר בפועל יצאו לאור הספרים באירופה). רובם של הספרים הופיעו לא במסגרות ממוסדות, אלא יצאו לאור במימון פרטי של הסופרים עצמם. יש לציין שמיעוטם של הספרים היו ספרות יפה מקורית (שמונה-עשר) ואילו ארבעים ושמונה מתוכם היו בתחום המדע והמחקר ושבעה בתחום הביקורת. בנוסף לכך יצאו לאור שבעה-עשר ספרים מתורגמים שתורגמו על ידי סופרים אמריקנים כגון בבלי, אובסי, הלקין וברקוביץ. חלק נכבד מן הספרים המתורגמים הוצאו לאור על ידי שטיבל בוורשה ולא בניו-יורק, כאמור בעיקר בגלל היתרון הכלכלי שהיה לוורשה על פני ניו-יורק. (הנתונים על פי פרסקי, תרפ"ז).

מבחינה מו"לית כשלוננו של המרכז הספרותי באמריקה נבע מכך שלא הצליחה להתפתח שם מו"לות עצמאית. סופרים אמריקניים פרסמו מחוץ לגבולות אמריקה ואילו סופרים שלא ישבו בה פרסמו באמריקה (י.ח. ברנר – לא כלום, דבורה בארון – באיזה עולם), אם כי לא במידה שהיה בה די להפוך את אמריקה למרכז של פרסום בעברית. בנוסף לכך, ואולי מתוך נסיון נואש כמעט לגבש קהל קוראים עברי באמריקה, הוציאו לאור ספרים שכבר זכו קודם לכן לפופולאריות באירופה, כגון אהבת ציון למאפו ("אסף", תרע"ח) וסוסתי למנדלי (הספרייה העממית של הוצאת "קדימה").

רק בתחום אחד של מו"לות התקיימה פעילות סדירה יותר ויציבה יותר – תחום ההוצאה לאור של ספרי לימוד ושל ספרי ילדים. בסך הכל יצאו לאור 52 ספרי לימוד (1) וכ-12 ספרי קריאה לילדים. קיומו של חינוך יהודי, או לפחות של מסגרות חלקיות של חינוך יהודי, יצר ביקוש לספרי ילדים ולספרי לימוד בעברית. כמו כן נעשו מספר נסיונות, שברובם הגדול נכשלו, להוציא לאור עיתוני ילדים. שלושה עיתונים לילדים הצליחו יחד עם זאת להחזיק מעמד תקופה ארוכה יחסית: שחרות (1916–1921), עדן (1924–1925)

אם נסכם את היקף כל הפעילות המו"לית במשך עשרים וחמש השנים הראשונות של מאה ה-20, שנים שבהן נעשה ניסיון מודע להקים מרכז של תרבות עברית באמריקה, יאה כי מדובר בסך הכל בממוצע של פחות מעשרה ספרים בשנה (ראה טבלה מס' 1). ספר קטן כזה של ספרים אינו יכול להקנות לטריטוריה שבו הם הופיעו את התואר של רכז ספרותי.

טבלה 1

ההוצאה לאור של סופרים ומתרגמים שישבו באמריקה

מקור שנה	ספרות יפה	ביקורת	מדע ומחקר
תר"ס-ע"ה	10 (מתוכם אחד נדפס בירושלים)	-----	17 (מתוכם 5 לא נדפסו באמריקה)
תרע"ו-פ"ו	7 (מתוכם 1 נדפס בברלין)		
שנה	ספרות יפה	מדע ומחקר	
תר"ס-ע"ה	2	-----	
תרע"ו-פ"ו	9 (7 מתוכם ע"י שטיבל בוארשה)	5 (1 ע"י שטיבל בוארשה)	

הוצאה לאור של סופרים ומתרגמים שלא ישבו באמריקה

שנה	ספרות יפה	מדע ומחקר
תר"ס-ע"ה	3	-----
תרע"ו-פ"ו	15	9

(הטבלה מעובדת על פי פרסקי, תרפ"ז, של"ד-שמ"א).

יתרה מכך, אם תהליך בנייתו של מרכז ספרותי מתאפיין בדרך כלל בתבנית של מעבר ויתונות לכתבי-עת ולאחר מכן להוצאת ספרים (כפי שאכן ניתן ללמוד מן המקרה של

המרכז הספרותי באירופה ובארץ-ישראל), הרי שניתן לטעון כי הנסיון להקים בארצות הברית מרכז של ספרות עברית נקטע למעשה באיבו, עוד בשלב הראשון של ההוצאה לאור של הפריודיקה.

יחד עם זאת, עצם הנסיון להוציא לאור פריודיקה, ובעיקר הנסיון להוציא לאור עיתונות יומית (תחילה עיתון היום (1909: 1913)), ולאחר מכן את הדואר, מעיד אולי יותר מכל דבר אחר על כך שלאנשי הספרות היתה אמונה בדבר קיומו של פוטנציאל של קהל קוראים עברי באמריקה, וכן גם אמונה בקיומו של פוטנציאל של ציבור סופרים. בקצרה, בתחילת המאה העשרים רווחה האמונה באפשרות להקים מרכז של ספרות עברית באמריקה. אמונה זו התבססה על שתי אילוזיות: אילוזיה בדבר קיומו של ציבור סופרים ובדבר החתך הסוציולוגי שלו, ואילוזיה מטעה עוד יותר בדבר היקפו של ציבור הקוראים.

היקפו של ציבור הסופרים ומאפייניו הסוציולוגיים

במאמר סיכום בשם: "על פרשת ספרותנו החדשה באמריקה", שנכתב בשנת תרפ"ו, מנה דניאל פרסקי 110 סופרים עבריים באמריקה, וביניהם ליסיצקי, שוורץ, בבלי, הלקין, גינצבורג ורגלסון. מספר גדול כל כך של סופרים נראה ממבט ראשון מרשים ביותר. אולם ניתוח ההרכב של ציבור הסופרים מבחינת עיסוקיהם מגלה כי ברובם המכריע לא היו אלה סופרים, אלא מה שאולי ניתן לכנות "אנשי עט". ייתרה מכך, ברובם המכריע היו אלה מעין "פליטי עט" של תקופת ההשכלה של הספרות העברית באירופה, וזאת בשעה שסופרי היידיש כתבו באותה תקופה באמריקה חלק נכבד מן המופת של שירת היידיש המודרניסטית. לעומת משוררי היידיש וסופריה, לא נמנו רוב הכותבים בעברית על קבוצות העילית של הספרות העברית, אלא ההיפך מכך. הם ביקשו להתגדר בתואר סופר בארץ החדשה שאליה היגרו, כפי שתיאר אותם בסארקאזם רב עוד בתחילת המאה ה-20. רייזין:

[...] הספרות הזאת איננה תוצאת הארץ הזאת, כי אם ספרות של גולים, והובאה לכאן על ידי אנשים שונים, אשר מרביתם, בעודם בארץ מולדתם, לא נודע שמם בתור סופרים בישראל (רייזין, תרס"א-ס"ב, 175).

גם לקראת שנות העשרים לא השתנתה התמונה מעיקרה. מרבית הסופרים היו בעלי מקצועות שונים שעסקו בכתיבה לעת מצוא, ולא רק שלא התפרנסו ממנה, אלא ראו בה פעילות מישנית בלבד. ברובם הגדול היו מורים (62), וכן ספרנים (3), רבנים (3) ואף סוחר אחד נמצא בתוכם.

בנוסף לכך יש לציין כי גם מי שנתפרנסו מן הכתיבה או מי שראו בה את עיקר עיסוקם,

זמנו מבחינת הנורמות הספרותיות שלהם עם אנשי ההשכלה או חיבת ציון. כפי שמלמדת
ההשוואה עם הסופרים שעלו לארץ-ישראל, היתה התפלגות הסופרים שהיגרו מן המרכז
הספרותי באירופה מעניינת ביותר: סופרי דור התחייה, דור הפוסט-תחייה והמודרניזם
זעברי (שהתפתח בארץ-ישראל) עלו ברובם הגדול לארץ-ישראל, ואילו משוררי חיבת
ציון וההשכלה היגרו לאמריקה. בנוסף לכך, מיעוטם של המשוררים המודרניסטיים
באמריקה, כגון רגלסון והלקין, לא מצאו ככל הנראה את מקומם באמריקה ועלו מאוחר
ותר לארץ ישראל (התפלגות סופרי היידיש היתה הפוכה).

גם אותה קבוצה קטנה של סופרים שזכתה להכרה כבר באירופה, לא הצליחה בדרך
לל להתפרנס באמריקה מן הכתיבה בעברית, וזאת למרות שההעדפה של אמריקה על פני
ארץ-ישראל כיעד ההגירה נעשתה בחלק ניכר מן המקרים מתוך שיקול כלכלי. אחת
ותוצאות של הקשיים הכלכליים היתה מעבר לכתיבה ביידיש: בחלק מן המקרים נאלצו
סופרים העבריים לעבור הסבה לשונית ולכתוב ביידיש, אשר ללא ספק ניצחה את
העברית במאבק שהתנהל בין השתיים במרכז האמריקני.

אופייני לכך הוא המקרה של מ.מ. דוליצקי, משורר עברי מובהק של תקופת ההשכלה.
וא נאלץ למצוא את פרנסתו באמריקה מכתיבה של רומאנים פופולאריים ביידיש,
במכתב אל אחד העם קובן על כך בזו הלשון:

הייתי למספר סיפורים נוראים ואיומים בשפת בבל השדודה (כי עמי אהבו כן).
ואחרי כל אלה אינני רואה עוד חיים [...] לו ראה ראית אדוני במה אני משקיע כוחי
וכשרוני, כי אז נדת לי מקרב לבך.

(האיגרת נמצאת בארכיון אחד-העם שבבית הספרים הלאומי, מובאת אצל קבקוב,
תשל"ח, 93).

גורם נוסף לכשלונם של המרכז באמריקה היה חוסר הגיבוש הסוציולוגי של קבוצת
הסופרים העבריים כקבוצה בתרבות. פרט לקבוצה קטנה של סופרים שהתרכזו סביב
הדואר לא התגבשו חבורות אחרות של כותבים באמריקה. הסופרים סיפקו במידה רבה את
צרכים התרבותיים של הקבוצה שלהם, אבל לא הצליחו למשוך לעברם קבוצה גדולה
תר של קוראים. בסופו של דבר, מספר כותבי העברית ומספר הקוראים כמעט וחפף, שכן
ספרם הקבוע של קוראי העברית באמריקה לא עלה על כמה מאות בודדות, ורובם באו
כל הנראה מן החוגים המקורבים לכותבים עצמם שהיו קשורים אליהם בקשרי משפחה
קשרים חברתיים. בכך היה טמון למעשה הגרעין לכשלונם של הנסיון להקים מרכז של
פרות עברית באמריקה: בחוסר היכולת לגבש בארצות-הברית קהל אותנטי של צרכני
רבות עברית.

ציבור הקוראים באמריקה

מדוע לא קמו לספרות העברית מאות אלפי קוראים, כפי שאומנם קיוו תחילת אנשי
הספרות העברית באמריקה בראשית המאה ה-20?

יש לציין כי תחילה נדמה היה כי יש בסיס לתקווה שיתפתח באמריקה ציבור גדול של
קוראים עבריים, וזאת בזכות העלייה המרשימה במספר קוראי העברית באמריקה.
הגליונות הראשונים של הדואר נמכרו כאמור ב-9,000 עותקים, ולמקלט, כתב עת
ספרותי, היו בשנת תר"ף 1921 חותמים. אולם ההצלחה היתה זמנית בלבד. תוך זמן קצר
ירדה מכירת הדואר ל-3,000 עותקים בלבד, ואילו מספר החותמים על מקלט ירד ברבע
השנה האחרונה לפחות ממצוית (ל-740 חותמים). דומה כי בפאראפרזה על דבריו של
ברנר אפשר לטעון כי למרכז באמריקה לא היו לא שורשים (ציבור קוראים) ולא ענפים
(ציבור סופרים), או בניסוחו של טורוב:

פעם העדר יסוד מוצק או העדר כל יסוד, ופעם חוסר קומות עליונות וחלונות
פתוחים לקראת אור-שמש. (טורוב, תשי"ב, 33).

הסיבות לירידה בהיקפו של ציבור הקוראים היו דומות מאוד לתהליך של אובדן קהל
הקוראים של הספרות העברית באירופה, אם כי כאן התרחשו בצורה הרבה יותר חריפה,
במיוחד בגלל התחרות עם ספרות היידיש. ביסודו של דבר היו שלושה גורמים לאובדנו
של קהל הקוראים בעברית באמריקה (בסדר עולה של חשיבותם):

1) לגבי חלק ניכר מהקוראים שימשה העברית כשפה מתווכת בגלל אי ידיעת
האנגלית. מרגע שהשתלטו הקוראים על האנגלית לא היו זקוקים עוד לעברית, ובודאי
שלא לספרות עברית ולעיתונות עברית.

2) קהל הקוראים עבר תהליך של סטאגנציה. בעוד שלגבי דור ההורים היה הקשר עם
העברית קשר עם המסורת שביקשו לשמור, הרי שדור הבנים לא רק שלא היה מעוניין
בקשר הזה, אלא פסל אותו מעיקרו כגורם מעכב בקליטה בארץ החדשה. לכן גם לא היה
לספרות העברית באמריקה סיכוי לפתח דור חדש של קוראים, דור המהווה תנאי לקיומו
של כל מרכז ספרותי.

3) הגורם שחרץ יותר מכל את גורלה של הספרות העברית באמריקה היה הכשלון
שנחלה בתחרות עם ספרות היידיש. למעשה מילאה היידיש מלכתחילה טוב יותר את
הפונקציות שתוארו לעיל, מפני שברוב המקרים היתה היידיש שפת האם הטבעית.
באופן כזה, ובהיעדר כל מוטיבאציה אחרת לקיום העברית (כמו המוטיבאציה שיצרה
את המרכז הספרותי בארץ ישראל), התגברה היידיש על העברית כבר בראשית שנות
העשרים.

אילוסטרציה מעניינת לירידת כוחה של העברית ולעלייתה של תרבות היידיש באמריקה בתחילת המאה ה-20 אפשר לראות בנתונים על תנועת הספרים בספרייה הציבורית של ניו-יורק (על פי גולדברג תשי"ב).

עד לשנת 1906 היתה ידה של העברית לכאורה על העליונה: מספר הספרים העבריים בספרייה היה גדול פי שלושה כמעט ממספר הספרים ביידיש: 1906 ספרים בעברית לעומת 349 ספרים ביידיש. כמו כן עלה מספר הספרים שנשאלו בעברית (8744) על אלה שנשאלו ביידיש (7340). אולם כבר אז היה היחס בין מספר הספרים למספר הקוראים לטובת היידיש, מפני שכל ספר ביידיש נלקח בממוצע על ידי כ-210 קוראים, ואילו ספר בעברית על ידי כ-7 קוראים בלבד.

בכל מקרה, גם עליונות זו לכאורה של העברית לא החזיקה מעמד זמן רב, והתמונה השתנתה באופן מוחלט כבר בעשור הראשון של המאה. בשנת 1910 הושאלו כ-7,900 ספרים ביידיש ורק כ-7,200 ספרים בעברית והפער בין היידיש והעברית הלך והתרחב. בעוד שבין השנים 1905-1910 הוא עמד על 1:2, הרי שבין השנים 1916-1920 הוא הגיע לשיא של 1:11. (ראה טבלה 2)

טבלה 2

מתחזור הספרים העבריים והיידיים בניו יורק

שנה	סך הכל של המתחזור	מידת האחוזים (1915-1911=100)	היחס הערכי של הספר העברי ליידי	עברית	יידיש
				עברית	יידיש
1910-1905	42,803	97,160	---	---	2:1
1915-1911	42,153	365,692	100	100	9:1
1920-1916	39,197	429,696	93.0	119.0	11:1
1925-1921	53,297	488,959	126.4	133.7	9:1
1930-1926	52,335	368,480	124.2	100.8	7:1
1935-1931	41,501	323,160	98.5	88.6	8:1
1940-1936	27,592	216,231	65.5	59.1	8:1

על קיומו של פער דומה ניתן להצביע גם בספרייה הציבורית של שיקגו, שבה היה היחס בין השאלת ספרים בין יידיש ועברית בין השנים 1923-1925 1:28 (ראה בטבלה 3), וכן בספרייה הציבורית של קליבלנד (ראה טבלה 4).

טבלה 3

מתחזור הספרים העבריים והאידיים בשיקגו

שנה	המתחזור	האחוז מכלל המתחזור של ספרים בלשונות לא אנגליות	היחס הערכי של הספר העברי ליידי	עברית	יידיש
				עברית	יידיש
1925-1923	2,689	75,152	0.4	12.2	28:1
1930-1926	11,779	136,578	0.7	7.9	12:1
1935-1931	13,604	180,593	0.6	7.6	13:1
1940-1936	8,409	103,002	0.6	7.9	12:1

טבלה 4

מתחזור הספרים העבריים והיידיים בקליבלנד

שנה	המתחזור	האחוז מכלל המתחזור של ספרים בלשונות לא־אנגליות	היחס הערכי של הספר העברי ליידי
	עברית	יידיש	עברית
	יידיש		
1930–1926	1,965	54,939	0.1
1935–1931	4,503	85,510	0.2
1940–1936	4,504	67,046	0.3
			5.2
			4.1
			3.6
			28:1

נצחונה של היידיש על פני העברית ניכר גם בהצלחתה העצומה של עיתונות היידיש לעומת כשלונה של העיתונות בעברית. למרות שהעיתונים היומיים שיצאו לאור באמריקה

היוו רק 20%-25% מכלל עיתוני היידיש שהופיעו בעולם (40% מתוכם הופיעו בפולין). היתה תפוצתה של עיתונות היידיש באמריקה גדולה אף מזו שבפולין, ובין השנים 1914-1917 הגיעה לשיא של 565,296 עותקים (ראה טבלה 5, על פי גולדברג, תש"ה).

טבלה 5

תפוצת העיתונים היידיים בארצות-הברית 1901-1943

מחזור ארבע השנים	התפוצה הממוצעת לשנה	האחוז בתפוצת המחזור הקודם	ניו יורק	ערים אחרות סך הכל	ניו יורק	ערים אחרות
1905-1902	119,071	110,343	8,727	---	---	---
1909-1906	228,675	215,096	13,579	192.0	149.9	155.0
1913-1910	359,932	333,327	26,581	157.4	155.0	195.7
1917-1914	565,296	479,870	85,426	157.1	144.0	321.4
1921-1918	523,725	371,239	152,438	92.6	77.4	178.4
1925-1922	564,068	391,388	172,655	107.7	105.4	113.3
1929-1926	579,646	397,103	182,543	102.8	101.5	105.7
1933-1930	536,285	362,488	173,797	92.5	91.3	95.2
1937-1934	469,059	322,178	146,831	87.5	88.9	84.5
1941-1938	403,663	284,077	119,586	66.6	88.28	81.4
1943-1942	348,025	238,971	109,054	86.2	84.1	91.2

תפוצת העיתונות בידיש היתה גדולה גם ביחס לעיתונות האחרת בלשונות זרות. בשנת 1914 הגיעה לשיא של 29.4% מכלל העיתונות הזרה (ראה טבלה 6). בנוסף לכך היתה גם תפוצת העיתונות בידיש הגבוהה ביותר לנפש.

טבלה 6

תפוצת העיתונים היידיים ויתר העיתונים בלשונות חוץ

השנה	כלל התפוצה חוץ מהיידיים	העיתונים היידיים	לפי אחוזים יידיים	לא-יידיים
1904	989,736	226,156	18.6	81.4
1909	1,261,381	524,900	29.4	60.6
1914	1,835,917	762,190	29.4	60.6
1919	2,034,120	676,145	24.9	75.1
1921	1,753,957	552,812	24.0	76.0
1923	1,816,550	541,252	23.0	77.0
1925	1,748,581	559,963	24.3	75.7
1927	1,757,252	536,494	23.4	76.6
1929	1,775,173	550,317	23.7	76.3
1931	1,511,687	524,739	25.8	74.2
1933	1,139,549	520,075	31.3	68.7
1935	1,305,397	432,375	24.9	75.1
1937	1,183,948	386,290	24.6	75.4
1939	1,224,628	536,408	30.5	69.5

הסיכוי של הספרות העברית להתחרות בספרות היידיש על קהל הקוראים שלה ולזכות בנתח ממנו היה קלוש ביותר בגלל הסיבות שתוארו לעיל. אומנם, היה כאמור נסיון להרחיב את הפנייה אל קהל הקוראים באמצעות פרסום של תרגומים מספרות היידיש (העברי פירסם את תרגומיו של ליפסון למאסטרבוס, גלאזמן, זנגוויל ועוד), אולם פיתרון זה היה פיתרון דחוק ולא יכול היה בשום אופן להבטיח את קיומה של הספרות העברית באמריקה.

על הסופר העברי שחי באמריקה ופעל בתוך חברה מתנכרת ואדישה נגזר לחיות בחלל תרבותי. גורלו תואר מפרספקטיבה של כשלושים שנים כגורל מר ומתאכזר. וכך כתב ריבולוב בשנת תשי"ב. במלאת שלושים שנים להדואר:

ולתוך סביבה שכזו, שגשפי חשק בליל "כל נדרי" היו האופנה הרווחת בה, באה העברית לנטוע את הנטע המוזר והנעלה שלה. והנטעים היו מעטים ובודדים. כי

מי מן הסופרים והחכמים העבריים מאירופה היה מוכן לבוא לכאן לארץ החמרנות, ולחיות פה? כן ראינו שהראשונים אשר קדמו לנו, לאלה שהניחו כאן את היסוד לספרות עברית חדשה ולעתונות עברית מודרנית, היו גלמודים ועלובים, תלויים וזרים, ומכל חייהם ועמלם עולה אלינו יגון אנשים שנידונו ליסורי בדידות בנכר ולגידול עצמם ללא פרי. (ריבולוב, תשי"ב, 5)

היעדרם של הפרח ושל הפרי ונבילתם המוקדמים של כל הניצנים הביאה למסקנה הבלתי נמנעת כי רק: "[ארץ-ישראל היא] מרכז חי ומתגבר של ספרים וכתבי עת עבריים למיניהם וסוגיהם" (פרסקי, תש"א, 413).

ואכן למסקנה זו הגיעו גם ביאליק ואנשיו שעלו בשנת 1924 לארץ-ישראל. עלייתם של ביאליק ואנשי "דביר" לארץ סימלה את סופו של תהליך נדידת המרכזים. מעתה התרכזו המאמצים של המימסד הספרותי בבנייתו של המרכז הספרותי בארץ-ישראל, אם כי המרכז הארץ-ישראלי המשיך לשמור על קשרים עמוקים עם המרכז באמריקה ועם מה ששרד מן המרכזים הספרותיים באירופה.

מראי מקום

- אפשטיין, אברהם, תשי"ז. סופרים עברים באמריקה. דביר: תל אביב.
- בירנבוים, פלטיאל, תשל"ט. "קובץ מסות ומחקרים על הספרות העברית באמריקה". בצרון, אביב תשל"ט, 75-76.
- גולדברג, נ., תש"ה. "תפוצת העתונות היהודית בארצות הברית" בתוך ריבולוב, תש"ה, 553-556.
- גולדברג, נ., תשי"ב. "הספר היהודי בספריות הצבוריות". בתוך ריבולוב, תש"ב, 462-473.
- טורוב, ניסן, תשי"ב. "מבעיות התרבות העברית באמריקה". בתוך ריבולוב, תשי"ב, 30-36.
- מלאכי, אר. "שבעים וחמש שנה לעתונות העברית באמריקה". בתוך ריבולוב, תשי"ז, 662-676.
- פרסקי, דניאל, תרפ"ז. "פרשת ספרותנו החדשה באמריקה". בתוך ריבולוב, תרפ"ז, שכג' שנב.
- פרסקי, דניאל, תשי"א. "ספרות השנה שלנו באמריקה". בתוך ריבולוב, תש"א, 413-418.
- פרסקי, דניאל, תשי"ב. "תולדות 'הדואר' ודרכו". בתוך ריבולוב, תשי"ב, 21-27.

- קבקוב, יעקב, 1986. חלוצי הספרות העברית באמריקה. יבנה: תל-אביב (בשיתוף עם המכון ללימודי היהדות בקליבלנד).
- קבקוב, יעקב, 1968, א. "פתיחה - על דמותה של הספרות העברית באמריקה". בתוך קבקוב, 1968, 11-22.
- ריבולוב, מנחם (עורך), תרפ"ז. ספר היוכל של 'הדואר'. (5). ההסתדרות העברית באמריקה: ניו יורק.
- ריבולוב, מנחם, תרפ"ח. "ספרות במבוכה". בתוך ספר המסות, ט"ז.
- ריבולוב, מנחם (עורך), תש"א. ספר השנה ליהודי אמריקה. כרך חמישי, ההסתדרות העברית באמריקה: ניו יורק.
- ריבולוב, מנחם (עורך), תש"ב. ספר השנה ליהודי אמריקה. כרך ששי, ההסתדרות העברית באמריקה: ניו יורק.
- ריבולוב, מנחם (עורך), תש"ז. ספר השנה ליהודי אמריקה. כרך ח"ט. ההסתדרות העברית באמריקה: ניו יורק.
- ריבולוב, מנחם (עורך), תש"ה. ספר השנה ליהודי אמריקה. כרך שביעי, ההסתדרות העברית באמריקה: ניו יורק.
- ריבולוב, מנחם (עורך), תשי"ב. ספר היוכל של 'הדואר' (30). ההסתדרות העברית באמריקה: ניו יורק.
- ריבולוב, מנחם, תשי"ב, א. "שלושים שנות 'הדואר' - שלשים שנות הדור". בתוך ריבולוב, תשי"ב, 4-16.
- רייזין, מרדכי זאב, תרס"א-ס"ב. "שפת עבר וספרותה באמריקה" השילוח, ח, 175-180.
- 449